

Bartoněk, Antonín

Předmykénská řečtina

In: Bartoněk, Antonín. *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1987, pp. 21-40

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122253>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. PŘEDMYKÉNSKÁ ŘEČTINA

Dříve než přistoupíme k rozboru etnické a jazykové situace v raných stoletích řecké přítomnosti v egejsko-helladském prostoru, pokusíme se o nastínění jejího historického pozadí v chronologické dimenzi znázorněné na tabulce I (str. 22).⁶ V našem komentáři k tabulce se pochopitelně soustředíme na egejský prostor s jeho třemi dílčími oblastmi — krétskou (mínojskou), ostrovní (kykladskou) a pevninskou (helladskou); egyptská a trojská chronologie nám tu slouží pouze k snazšímu časovému zařazení egejských skutečností. Rámcové členění se zakládá na starším schématu A. J. Evanse, konkrétní chronologická data se až na některé drobnější modifikace opírají o egejskou chronologii M. S. F. Hooda z r. 1978. I když jsou uvedené údaje pouze přibližné a v lecčems dosti subjektivní, v podstatě se neliší od obecného konsensu většiny badatelů zabývajících se historií staré Egeidy.

K jednotlivým obdobím stručně jen tolik: V raně bronzové fázi leželo těžiště egejského civilizačního vývoje v oblasti helladské (RH) a kykladské (RK). Vrchol zdejšího rozvoje spadá do období RH II—RK II (cca 2300—2200 př. n. l.) s významnými centry zejména v Argolidě a Korinthii (Lerna, Tíryns, Asini) a na některých ostrovech (Chalandriani na Sýru, Poliochni na Lémnu, Thermi na Lesbu). Období RH II končí v Argolidě a Korinthii destrukcemi, které ukazují na vpád cizího, zřejmě indoevropského obyvatelstva. V ostatní části helladské pevniny spadají tyto destrukce až do doby o jedno dílčí období pozdější, tj. na konec RH III (cca 2000 př. n. l.).

Zatímco kolem roku 2000 př. n. l. upadá raně helladská a raně kykladská civilizace do hlubokého útlumu, zhruba ve stejné době se připravuje krétská oblast k svému nejvyššímu rozmachu. Na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. se začínají přetvářet některá zdejší centra v opravdová města

⁶ K historicko-archeologickému pozadí rané řečtiny z 2. tis. př. n. l. viz zvl. Vermeule(ová) 1966², Bouzek 1966, Buchholz—Karageorghis 1971, Higgins 1973, Demargne 1975, Hooker 1976, Hood 1978, Bartoněk 1983 aj.

Tab. I. Stará Egeis v chronologickém přehledu

	Egypt	Kréta	helladská pevnina	Kyklady	Trója	mytologie	jazykové fáze	
3000	Stará říše (1.-2. dyn.)	RM I. raná d. mínojská						
2500	(3.-6. dyn.)	RM II.	raná d. helladská RH I.	raná doba kykladská RK	I.		W	
	1. mezidobí	RM III. • H	RH II.		II.			
2000	stř. d. Střední říše (11.-12. dyn.)	• G mínojsk. I. SM II.	RH III.	střední doba kykladská SK	III.-V.		X1	2000
	2. mezidobí (Hyksósově)	H • SM III. G • L • A	SH		VI.		X2	
1500	Nová říše (18.-20. dyn.)	PM I. • • PM II. • •	pozdní d. helladská PH II.	pozdní doba kykladská PK	VII. A VII. B	DANAOS KADMOŠ HERKUL HERAKLÉS DIDIPÓS THEBY TRÓJA	Y1 Y2	1500
1000	(21.-25. dyn.)	PM III. LB • • pozdní d. mínojská • L • B	PH III. A PH III. B PH III. C				Z1 Z2	1000
			protogeometrická					
			geometrická					
500								500

• HG - krétské hieroglyfické písmo

• LA - krétské lineární písmo A

• LB - mykénské lineární písmo B

Tab. I.: Stará Egeis v chronologickém přehledu

s rozsáhlými, avšak neopevněnými paláci. Tyto paláce se čas od času ocitají v troskách — pravděpodobně jako důsledek živelních pohrom, zvl. zemětřesení, ale jsou znovu a znovu budovány. Rozvoj tzv. starších paláců (Knóssos, Faistos, Mallia), zabírající období SM 1—II (2000 až 1700 př. n. l.), je vystředán v obdobích SM III—PM I tzv. mladšími paláci (k shora uvedeným přistupuje nyní Zakro na východní a Kudóniá-Chania na západní Krétě). Kréta v té době ovládá okolní moře a zakládá osady na celé řadě ostrovů (Théra, Kythéra, Mélos, Keós, Rhodos aj.), ba až na maloasijském pobřeží u Miletu; vykonává silný civilizační vliv v celé Egeidě (i na helladské pevnině) a udržuje živé obchodní styky na východě (syrskopalestinské pobřeží), jihu (Egypt) i západě (Sicílie). V jisté, spíše nepřímé než přímé souvislosti s erupcí vulkánů na blízké Théře dochází pak kolem roku 1470 př. n. l. k celokrétské katastrofě, kterou, jak se zdá, přežil jen Knóssos, ovšem za cenu ústupu ze svého dominantního postavení v Egeidě. Snad již v období PM II (1470—1380 před n. l.), ale určitě nejpozději na začátku období PM III (kolem roku 1380) je ovládnut mykénskými Achaji z řecké pevniny. Ti se již od konce střední doby helladské SH (kolem 1600) stávali vůdčí silou v nově se formujících centrech helladské pevniny, zvláště v Mykénách, ale postupně i v dalších palácových střediscích (Tírýns, Sparta, Pylos, Athény, Théby, Iólkos), a stali se zejména během 14. a 13. století př. n. l. nejvýznamnější silou v Egeidě, zmocnili se postupně krétského dědictví na ostrovech i v přilehlých krajinách maloasijského pobřeží a jejich spíše hospodářská než politická expanze je časem přivedla až na Kypr i blízké jihomaloasijské a syrskopalestinské pobřeží a ve směru na západ až do jižní Itálie, ba až na Liparské ostrovy. Teprve katastrofické události kolem roku 1200 př. n. l., spojované s vpády záhadných „mořských národů“, znamenaly začátek konce mykénské civilizace a vedly k „temným stoletím“ kolem přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l., za nichž se v souvislosti s příchodem Dóru zcela změnila mapa kmenových a nářečních poměrů ve značné části egejsko-helladského prostoru.

* * *

Řecký jazyk vznikl v souvislosti s příchodem indoevropsky hovořícího obyvatelstva, které se někdy kolem přelomu 3. a 2. tis. př. n. l. usadilo v helladské oblasti. Většina badatelů je dnes toho názoru, že šlo o více méně souvislou migraci, třebaže asi její realizace zabrala časový rozsah většího počtu generací, a že nové obyvatelstvo přišlo odkudsi ze severu, pravděpodobně od dolního Dunaje. Nechybějí však ani názory o příchodu Indoevropanů do helladského prostoru přes moře z východu. Tento směr příchodu bývá některými badateli udáván hlavně pro původce destrukcí, které — jak jsme již řekli — postihly kolem r. 2200 celou řadu lokalit na Kykladských ostrovech, v Argolidě a Korinthii, zatímco raně bronzová sídliště v ostatních, zejména severnějších helladských oblastech, podléhají zkáze až kolem r. 2000, tedy na samém konci rané doby bronzové. J. L. Caskey⁷ na základě svých výzkumů v Lerně řešil tento rozpor hypo-

⁷ Caskey CAH¹, Vol. II, 1, 135nn.

tézou, že ke konci rané doby bronzové vnikly na helladskou půdu postupně za sebou dvě indoevropské vlny, první maloasijská (snad luvijská) od východu kolem r. 2200 a druhá, snad vlastní protořecká, od severu kolem r. 2000 př. n. l. Příchozí druhé vlny zničili podle Caskeyho raně bronzová sídliště předindoevropského obyvatelstva v ostatních helladských oblastech, kdežto v Korinthii, v Argolidě a na Kykládách se smísili s etnický i jazykově spřízněným obyvatelstvem starší indoevropské vlny bez výraznějších destrukcí. Vzájemné etnické a jazykové příbuzenství příslušníků obou vln lze jistě stěží prokázat, stojí však za zmínku, že se právě na řeckém jihovýchodě, přiléhajícím ke kykladsko-maloasijské oblasti, prosadila již v 1. pol. 2. tisíciletí ona zmíněná prastará vnitrořecká nářeční inovace, totiž komplex asibilačních změn typu *ti > si* (*pheronti > pheronsi*), jenž měl zřejmou paralelu v anatolské větvi indoevropských jazyků (srov. chet. *ašanzi* „jsou“).

Se dvěma indoevropskými vrstvami v helladsko-egejském prostoru většinou počítají i různé hypotézy operující s myšlenkou tzv. pelasgického předřeckého substrátu. Původní naděje, jež byly v tyto teorie vkládány, se však zatím nespĺnily. Klasický Georgievův argument, srovnávající řecké *pyrgos* „brána, tvrz“ s německým *Burg*, dovoluje sice předpokládat pro údajný pelasgický substrát zvláštní pelasgické posouvání *gh > g* (proti řeckému *gh > kh*), ale přes dlouholeté úsilí V. Georgieva i jiných pelasgologů⁸ se zatím nepodařilo nalézt dostatečné množství dalších adekvátně závažných příkladů, které by uvedené posunutí pozvedly z roviny víceméně jednorázového jevu příležitostného charakteru do roviny zákonitého hláskoslovného jevu, typického pro určitý, zatím blíže neurčený indoevropský jazyk. A tak na jedné straně tedy existují ve prospěch substrátových indoevropských teorií jisté obecnější argumenty (dvojitá destrukce na helladské půdě ke konci 3. tis. př. n. l.; zprávy antických autorů o předřeckém kmeni Pelasgů, jichž si řečtí příchozí velmi vážili a jež je z tohoto důvodu obtížně ztotožnit s předřeckým obyvatelstvem těch helladských sídlišť, která protořečtí příchozí bez milosti ničili); na druhé straně nejsme však zatím schopni existenci tohoto substrátu bezpečně prokázat přímo z jazykového rozboru staré řečtiny, a tím zůstávají všechny konkrétnější úvahy o předřeckém indoevropském substrátu v rané řečtině v okruhu obtížně prokazatelných hypotéz. Tím méně lze brát vážně pokusy některých indoeuropeistů z okolí archeoložky M. Gimbutasové, kteří počítají dokonce s třemi indoevropskými substrátovými vrstvami v rané Egeidě.

Řečtina sama dnes většinou bývá pojímána jako od počátku poměrně jednotná indoevropská jazyková skupina, přičemž některé zdánlivě velmi starobylé vnitrořecké nářeční rozdíly, jako například obecně dórské *-mes* v 1. plur. akt. proti iónskoattickému a arkadokyperskému *-men*,⁹ vděčí pravděpodobně za svou existenci teprve značně pozdějšímu řecké-

⁸ Viz Georgiev 1941/45, a zvl. 1966, 110nn.; podobným způsobem, ale leckdy s odchylnou argumentací a jinými výsledky, též van Windekens 1952 a Merlingen 1955. K problematice Pelasgů srov. např. i Haas 1959, Lochner—Hüttenbach 1960, Heubeck 1961, Hoffmann—Scherer 1969, 9nn.; k problematice Lelegů Kretschmer 1953.

⁹ Srov. zvl. str. 99.

mu výběru ze dvou indoevropských možností (v uvedeném případě jde o volbu buď primární koncovky *-mes/-mos*, nebo sekundárního *-me/mo*). Nelze totiž zcela vyloučit, že obě možnosti existovaly v některých dialektech vedle sebe ještě i v 1. tis. př. n. l., jak na to ukazují dva (bohužel však nikoli zcela jednoznačné) doklady koncovky *-mes* v klasické arkadštině,¹⁰ v níž se jinak běžně vyskytuje *-men*.

Stará Kretschmerova hypotéza o třech vlnách řeckých příchozích (Íónové, Aiolové, Dórové)¹¹ je dnes většinou odmítána. Jak jsme již řekli, zejména pro druhou z těchto vln neexistuje dostatečné archeologické opodstatnění. Ale i dórská nářečí, jak dnes víme, byla kolem r. 1200 před n. l. tak blízká mykénštině lineárních textů B, že se dnes předkové Dóřů bez jakéhokoli rozlišení zařazují do komplexu protořeckého obyvatelstva střední doby helladské (cca 2000—1600 př. n. l.), jehož příchod spadá podle shora uvedených úvah na přelom 3. a 2. tis. př. n. l. Lze soudit, že se dórská etnická složka konstituovala v severozápadní části tohoto komplexu v souvislosti s tím, jak se od 16. stol. př. n. l. začínala na řeckém východě a jihu rozvíjet mykénská civilizace a jak spolu s jejím rozvojem začal i jazyk zdejšího obyvatelstva prodělávat některé progresivní hláskoslovné změny, pro něž asi alespoň zčásti doštal impulsy z cizího, civilizačně pokročilejšího jihoegejského a anatského prostředí. Protodórstina mykénského období se tedy dnes jeví jako konzervativní dialekt civilizačně primitivního obyvatelstva z řeckého severozápadu, jež nebylo podstatněji zasaženo vlivy mykénské civilizace, ale které nepochybně žilo v kontaktu se svými civilizačně pokročilejšími achajskými příbuznými (jen tak lze vysvětlit poměrně nepatrné rozdíly mezi touto protodórstinou a mykénštinou lineárních B textů). Ojedinele snad pronikaly skupinky Dóřů nebo dórstí jednotlivci do achajských oblastí již před katastrofou, jež postihla mykénskou civilizaci kolem r. 1200 (ukazují na to ojedinelá dórská jména v textech lineárního písma B), ale hlavní masa Dóřů pronikla do pozdějších dórských oblastí Peloponnésu a ostrovní Egeidy teprve někdy ke konci 12. a v průběhu 11. stol., když již ležela v troskách i poslední velká achajská centra (Mykény byly definitivně zničeny kolem r. 1125, ne-li ještě později).

Toto modifikované pojetí raných řeckých migrací tedy znamená, že veškeré nám známé a v řecké dialektologii relevantní vnitronářeční difference vznikly teprve na řecké půdě, tj. po příchodu protořeckých příchozích do helladské oblasti v době kolem r. 2000, a že tzv. dórská migrace v protikladu k Chadwickovu opačnému názoru sice existovala, ale jen jako sekundární posun jisté, civilizačně primitivnější části řeckého obyvatelstva do víceméně zpustošené a maloasijskou emigrací Achajů zčásti vyprázdňené země v někdejších oblastech hlavního rozkvětu mykénské kultury — zvl. na Peloponnésu a některých jihoegejských ostrovech.

Pouze malá část badatelů, např. F. Rodríguez Adrados¹², klade počátky

¹⁰ Srov. Risch 1979, 108.

¹¹ Kretschmer 1909.

¹² Adrados 1976.

řecké nářeční diferenciace ještě do předmigračního období, tj. umísťuje je mimo helladskou půdu. Odmítavé stanovisko zaujímá většina grecistů i k citované teorii V. Pisaniho¹³, podle něhož řečtina z 1. tis. př. n. l. vznikla vzájemnou integrací tří indoevropských jazykových složek, anatolské (která má podle Pisaniho podíl na vzniku íonskoattických a arkadokyperských dialektů), thrácké (údajného zdroje aiolštiny) a illyrské (údajného zdroje dórštiny). Hlavním nedostatkem Pisaniho argumentace je chronologicky nenáležité (tedy anachronistické) srovnávání některých řeckých nářečních jevů s obdobnými hláskoslovnými jevy v jiných indoevropských jazykových větvích; poměrně přesvědčivé je hlavně Pisaniho zdůrazňování paralelity mezi íonskoattickou a arkadokyperskou příponou *-si* a anatolským *-zi* v 3. os. sg./pl., uvedená shoda se však dá na řecké straně vysvětlit i jako jeden z projevů širší egejské tendence k asibilaci a palatalizaci, která se mimo jiné tají i pod některými zvláštnostmi grafiky lineárního písma B. Zásadně je přitom třeba zdůraznit, že současný stav našich vědomostí o raně řeckých jazykových faktech nepotvrzuje Pisaniho domněnku o převažující konvergenci řeckých dialektů hned od počátku 2. tisíciletí př. n. l. až po dobu hellénistickou; na to se řečtina z 2. tisíciletí př. n. l. jeví poměrně málo diferencovaná. Na druhé straně je sice nutno připustit možnost, že se nám některé rané vnitrořecké difference nedochovaly, určitě však nebyly tak závažného charakteru, abychom mohli hlavní řecké nářeční skupiny z 1. tis. př. n. l. pokládat za pokračování více či méně integrovaných samostatných indoevropských jazykových větví.

Jazyk, který si s sebou přineslo protořecké obyvatelstvo kolem r. 2000 před n. l. do helladsko-egejské oblasti, byl asi již výrazný indoevropský dialekt s celou řadou specificky řeckých jevů.¹⁴ V minulosti se při jeho charakteristice především zdůrazňovalo, že šlo o indoevropský jazyk tzv. kentumového typu (srov. řec. *hekaton*, lat. *centum*, germ. *hundert*- atd., jakožto označení číslovky „sto“) v protikladu k tzv. satemovým jazykům (srov. stind. *śatám*, írán. *satəm*, stsl. *sto* aj.). Dnes vidíme v uvedených kentumových paralelách, charakterizovaných výskytem veláry, pouhé udržení staršího stavu, takže příslušnost ke kentumové skupině je pro zmíněné jazyky z genetického hlediska irrelevantní. Řečtina bývá v současné době řazena spíše mezi východoindoevropské jazyky; jsou pro ni typické těsnější vztahy především k indoíránským jazykům (pro její složitou slovesnou flexi) a k arménštině, příp. k thráčtině.¹⁵ Nicméně i od těchto jazyků se zřejmě již raná řečtina z doby příchodu Protořeků do helladsko-egejské oblasti velmi výrazně odlišovala tím, že v ní byly staré mediae aspiratae (lépe řečeno třetí indoevropská řada okluzív) posunuty v tenues aspiratae, takže se někdejší indoevropské **bherō* vyslovovalo už jako *pherō*. Naproti tomu náslovná antevokalická sykavka *s-* (např. v **septm*), resp. intervokalická *-s-* (např. v **genesā*), nebylo ještě oslabeno v *h* (doložené později v řeckém *hepta*, *geneha* > *genea*

¹³ Pisani 1955 aj.; srov. i Bartoněk 1966.

¹⁴ K jazykové problematice raně řeckého předmykénského vývoje viz zvl. nejnovější práce citované na str. 17nn.

¹⁵ Erhart 1982, 18.

> *genē*). V řečtině máme totiž doloženo několik mediterránních výpůjček tak raného původu, že již zřejmě prodělaly zmíněnou hláskovou změnu *s* v *h* — což znamená, že tato změna byla mladší než převzetí těchto výrazů, těsně spjatých s mediterránním prostředím a Řeky zřejmě převzatých hned po jejich příchodu do Egeidy. Platí to pro výrazy *apios* „hrušeň“ a *apion* „hruška“, v nichž chybí původní *s*, jehož někdejší existenci dosvědčuje latinské *pirus*, *pirum* s *r* vzniklým rotacismem ze *s*. Hruška je opravdu pokládána za ovoce, jehož domovem je Blízký východ, což předpokládá vznik jak latinského *pirum*, tak řeckého *apion* nezávislým převzetím předpokládaného neindoevropského výrazu **apisom* z jazykového okruhu mediterránního substrátu. Podobný rozdíl se objevuje i u řeckého ethnika *Ligues* „Ligurové“ proti latinskému *Ligures*, jež vzniklo opět rotacismem ze staršího **Liguses* (původní *s* je v řečtině ještě zachováno v souhláskovém okolí v adjektivním výrazu *Ligustikos* „ligurský“).¹⁶ Jde-li v těchto případech opravdu o velmi staré výpůjčky z doby bezprostředně po příchodu Protořeků do helladsko-egejské oblasti, tj. z doby kolem r. 2000, pak toto datum zároveň znamená terminus post quem pro uskutečnění změny *s* > *h*.

Nacházíme-li ovšem naproti tomu v celé řadě jiných řeckých výpůjček intervokální *s* zachováno, pak je nutno z této skutečnosti vysoudit, že tato vrstva cizích kulturních slov byla do řecké slovní zásoby převzata až po provedení zmíněné hláskoslovné změny *s* > *h*. Protože aspoň některá z těchto slov jsou doložena už v textech lineárního písma B (např. *a-sa-mi-to asamīnthos* „vana“, *ku-ru-so khrūsos* „zlato“, *sa-sa-ma sāsama* „sezam“) a označují přitom jevy materiální kultury, které musely být mykénským Achajům — podle svědectví archeologických nálezů — nepochybně známy již v 17./16. stol. př. n. l. (srov. např. zlaté předměty v mykénských šachtových hrobech), rýsuje se nám tím i terminus ante quem pro změnu *s* > *h*. A protože terminus post quem byl dán příchodem Protořeků do helladsko-egejské oblasti (cca 2000 př. n. l.), jeví se nám jakožto vhodná pracovní hypotéza umístit uskutečnění změny *s* > *h* zhruba do 18. stol. př. n. l. To je doba natolik již vzdálená od příchodu Řeků na helladskou půdu, že do jejich slovní zásoby již stačila proniknout první egejská kulturní slova, ale na druhé straně natolik ještě předcházející před bohatými zlatými nálezy nepochybné středomořské provenience, že si semitské slovo pro „zlato“ (srov. asyrské *hurāšu*) mohlo někdy v 17. stol. nalézt cestu do řečtiny, aniž již bylo zasaženo hláskoslovnou změnou, při níž se každé intervokální *s* změnilo v *h*.

* * *

Protořecké obyvatelstvo se tedy kolem r. 2000 přistěhovalo do země vyšší civilizační úrovně, kde se hovořilo zcela odlišným jazykem nebo jazyky. O prvních třech nebo čtyřech stoletích helladské existence těchto raných Řeků víme jen velmi málo. Teprve zmíněné šachtové hroby z Mykén, jejichž starší okruh, tzv. okruh B, sahá svými počátky již do 17. stol. př. n. l., naznačují, že v této době měli již protořečtí příchodzí

¹⁶ Doria 1979, 134nn.

za sebou první impulsy k vzájemné symbióze indoevropských, helladských a krétsko-mínojských elementů. Ačkoli z této doby nemáme ještě žádné písemné památky, ukazují nám obě rané vrstvy egejských výpůjček na to, že k obdobnému míšení různorodých prvků došlo v první polovině 2. tis. př. n. l. i v jazykové oblasti. Rozbor jednotlivých jazykových výpůjček ukazuje přitom na existenci většího počtu substrátových nebo parastrátových jazyků. Zatímco výrazy jako *asaminthos* „vana“ ukazují se svým typickým sufixem *-nthos* na egejský jazykový substrát, jsou výrazy jako *khrūsos*, *sāsamon* kulturní slova semitského původu, jejichž používání se zřejmě do Egeidy rozšířilo z Blízkého východu. Přitom ani pojem egejského substrátu nemusí znamenat vždy jen jeden a týž jazyk, ba vedle egejského substrátu předindoevropského jsou některé indoeuropeisté i nadále ochotni předpokládat existenci předřeckého substrátu indoevropského.

Soužití s cizími jazyky se odrazilo i ve fonologickém a morfologickém systému rané řečtiny. Neprojevalo se to ovšem ve stejné míře ve všech dílčích subsystémových oblastech. Tak zatímco se starý ie. vokalický systém udržel v řečtině v podstatě v původní podobě až zhruba do začátku 1. tis. př. n. l., prodělala řečtina během 2. tis. př. n. l. celou řadu specifických konsonantických změn, o nichž lze soudit, že se udály aspoň zčásti pod vlivem egejského substrátového prostředí. To platí například o tendencích k palatalizační přeměně protořeckých souhláskových skupin konsonanta + *j* v různé druhy frikativ, geminát nebo i nových souhláskových skupin. V jmenné morfologii dochází k zjednodušení deklinací, v slovesné morfologii naopak asi k přebudování a dobudování systémových kategorií — bez zřetelnějších stop cizích vlivů. Ty jsou pochopitelně nejpatrnější v lexiku: ve srovnání s některými jinými indoevropskými jazyky se ukazuje, že řečtina zřejmě v té době ztratila značnou část svého někdejšího indoevropského lexikálního základu.

Protořečtí příchozí přišli do země, kde hory, řeky i lidská sídliště nesly cizí jména, a setkali se s novými rostlinami, zvířaty, předměty hmotné kultury i neznámými civilizačními pojmy, pro něž museli převzít názvy z místních jazyků. Zkoumání raně řeckých výpůjček má dlouhou tradici, zpočátku se však soustřeďovalo především na analýzu egejských toponym.¹⁷ Jejich typickým, zřejmě již předřeckým sufixem bylo zakončení *-nthos* (*Korinthos*, *Olynthos*, *Zakynthos*, *Erymanthos* apod.), mající paralelu v maloasijském *-ndos/-nda* [*j. Lindos*, *Alabanda*, *Karyanda*], podobně jako *-s/s/os* nebo *-ttos* [*Knóssos*, *Amnísos*, *Tylissos*, *Parnásson*, *Efesos*, *Halikarnassos*, *Hyméttos* aj.], *-issa* [*Lárisa*], *-ān/ēn*, *-ānā/ēnē*, *-ānai/ēnai* [*Troizén*, *Priéné*, *Athénai*, *Mykénai* s původní *ā*-ovou podobou] či *-arnai* [*Acharnai*].

Závěry týkající se toponym se ovšem dotýkají v celé řadě případů i apelativ, zejména těch, která byla tvořena pomocí stejných sufixů. Tak lze za předřecké výpůjčky pokládat zčásti již zmíněné výrazy jako *asaminthos* „vana“, *erebinthos* „cizrna“, *hyakinthos* „hyacint“, *plinthos* „cihla“, *terebinthos* „terpentýn“, nebo i *labyrinthos* (původně „dům dvo-

¹⁷ K tomu již Kretschmer 1896, zvl. však Blegen—Haley 1928.

jité sekry“, později „[nepřehledný] palác“, „bludiště“), dále slova jako *kerasos* „třešeň, *kyparissos* „cypřiš“, *narkissos* „narcis“, a rovněž *thalatta/thalassa* „moře“, *glóttá/glóssa* „jazyk“.

Většina z těchto výrazů jsou názvy věcí, s nimiž se Řekové zřejmě seznámili až po příchodu do Egeidy, ať už šlo o různé jižní rostliny a plodiny nebo o věci a předměty vyšší kulturní a technické úrovně. Na stejný původ ukazují i některé pozoruhodné řecko-latinské paralely, které ani nejsou indoevropského původu, ani je nelze pokládat za latinské výpůjčky převzaté z řečtiny, nýbrž velmi pravděpodobně pocházejí z širšího středomořského substrátu.

Přejímání cizích slov se ovšem neomezovalo jen na slova s uvedenými sufixy. Do staré řečtiny bylo již v 2. tisíciletí př. n. l. převzato i velké množství dalších kulturních výrazů označujících věci a pojmy, s kterými se Řekové setkali při svém příchodu do civilizace vyspělejší mediterránní oblasti. Některá z těchto slov jsou doložena již v mykénštině. Jejich konkrétní původ je bezpečněji prokazatelný v případech, kdy pro ně máme paralely v jiných dochovaných starověkých jazycích, zejména v semitské jazykové oblasti; v jiných případech usuzujeme na jejich mediterránní původ z více či méně prokazatelných substrátových rysů.

ADSTRÁTOVÉ SEMITISMY¹⁸

Slova tohoto typu se dostala do mykénštiny západosemitským prostřednictvím (přes Ugarit či jiná místa na syrsko-palestinském pobřeží), jejich původ však často sahá až k Sumerům a Churritům. Hlavní mykénské doklady:

ki-to KN+ (nom. sg.), ki-to-na KN (ak. sg. nebo pl.); ki-to-ne KN (nom. pl.), ki-to-pi KN (instr. pl.) a odvozenina e-pi-ki-to-ni-ja KN: myk. *khītōn* „suknice, sukno“, *epikhītōnia* „příslušenství suknice“; srov. alf. *khītōn* „suknice“, foín. *k-t-n*, sum. *gad/a*?

ko-no-ni-pi KN, PY (instr. pl.): myk. *kononis* „tyčka, hůlka“; srovnej alf. *kanonis* „tyč“, akkad. *kanū*.

ku-mi-no MY+ (nom. sg.), ku-mi-na MY (nom. pl.): myk. *kumīnon* „kmín“, srov. alf. *kymīnon*, akkad. *kamūnu*, hebr. *kamnōn*.

ku-pa-ro KN+, ku-pa-roz PY+ (nom. sg.), ku-pa-ro-we (nom. sg. n., adj. na -wen): myk. *kupairos*, *kuparjos* „kyperos“, *kupairowen* „s vůní kyperu“; srov. ión. *kyperos*, att. *kypeiros*, dór. *kypairos*, hebr. *koper*.

ku-ru-so KN, PY+ (instr. sg. subst. nebo adj.), ku-ru-so-jo PY (gen. sg. subst.), ku-ru-sa-pi PY+ (instr. pl. fem., adj.) a složeniny j. ku-ru-su-wo-ko PY (nom. pl.): myk. *khūrūso* „zlaté“ či **khūrūsjos* > *khūrūssos*? „zlatý“, *khūrūso* „zlatotepec“; srov. alf. *khūrūssos* < **khūrūssos*?, *khūrūse/i/os*, *khūrūsourgos*, asyr. *hurāšu*, hebr. *harūš* (slovo je snad churritského původu).

sa-sa-ma MY+ (nom. pl. n.): myk. *sāsama* „sezam“; srov. dór. *sāsamōn*, ión.-att. *sēsamon*, akkad. *šammašammu*.

¹⁸ Srov. zvl. Masson(ová) 1967.

Na Blízký východ ukazují zřejmě i jména některých zvířat (aniž lze přesně určit jejich jazykový prapůvod):

e-re-pa KN, PY (nom. sg.), e-re-pa-ta KN (ak. sg.), e-re-pa-to KN, PY (gen. sg.), e-re-pa-te KN+, PY (dat.-instr. sg.): myk. *elephās* „slo-novina“ (doložen jen tento význam); srov. alf. *elephās* „slon, slo-novina“.

o-no KN+ (nom. pl.): myk. *onos*; srov. alf. *onos*.

re-wo KN (nom. sg.; mužské jméno?), re-wo-pi PY (instr. pl.), re-wo-te-jo (instr. pl., adj.): myk. *lewōn* „lev“, *lewonteios* „lví“; srov. alf. *leōn*, *leonteios*.

Patří sem asi i skupina výrazů odvozená od slova *phoiniks*, které v řeč-tině označovalo buď určitý druh palmy nebo jistý druh mořských měk-kýšů, z nichž Foiničané vyráběli proslulé purpurové barvivo, používané k barvení luxusních látek, a jejichž jména Řekové využili k označování Foiničanů (řec. *Phoinikes*). Slovo samo určitě není indoevropského pů-vodu a v mykénštině je doloženo v několika tvarech a významech:

a) po-ni-ke PY (dat.-instr. sg.), po-ni-ki-pi (instr. pl.): myk. *phoiniks* „palma“; srov. *phoiniks* Hom. Od. 6, 163 aj.;

b) po-ni-ki-jo KN Od 5 082 (nom. sg. n.?), po-ni-ki-ja, po-ni-ke-a KN+ (nom. sg./pl. f.): myk. *phoinikios* „barevný“; srov. *nēas phoiniko-parēious* Hom. Od. 11, 124;

c) po-ni-ki-jo KN Ga 418+ (nom. sg. n.): myk. *phoinikion* (druh ko-řeň); srov. *phoin[ik]ion* Inscr. Cret. IV 145.

SUBSTRÁTOVÁ MEDITERRÁNNÍ SLOVA

a) Jejich základní skupinu tvoří výrazy doložené jak v řečtině, tak v latině v značně podobné, ale nikdy ve zcela totožné hláskoslovné po-době. Slova byla zřejmě do obou jazyků převzata z jazykové skupiny, již se hovořilo před příchodem Indoevropanů v rozsáhlých oblastech Středomoří. Nejčastěji bývají uváděny následující řecko-latinské parale-ly: *elaiā* — *olīva* „oliva“, *elaion* — *oleum* „olej“, *kyparissos* — *cupres-sus* „cypřiš“, *leirion* — *lilium* „lilie“, *mēlon* — *mālum* „jablko“, *oinos* — *vīnum* „vino“, *rhodon* — *rosa* „růže“, *spongos* — *fungus* „mořská hou-ba“, *šykon* — *ficus* „fík“, *kybernētēs* — *gubernātor* „kormidelník“. V my-kénštině máme uvedený substrátový typ doložen v těchto výrazech:

e-ra-wa KN (gen. sg. nebo nom. pl.): myk. *elaiwā* „oliva“; srov. att. *elaiā*;

e-ra-wo, e-raz-wo KN, PY+ (nom. sg.): myk. *elaiwon* „olej“; srovnej att. *elaion*;

ko-ri-a-do-no KN+ (nom. sg.), ko-ri-a2-da-na, ko-ri-ja-da-na, ko-ri-jo-da-na PY, PY+ (nom. pl. n.): myk. *kori/h/andnon* „koriandr“; srov. *korianna*, *koriandron* aj., lat. *coriandrum*;

ku-pa-ri-so PY (nom. sg., místní jméno), ku-pa-ri-si-jo PY (nom. pl., etn. adj.), ku-pa-ri-se-ja PY (nom. pl. n., adj.): myk. *Kuparissos*, *-issioi*, *-isseia*; srov. *Kyparissos* aj.;

mi-ta MY+: myk. *minthā* „máta“; srov. att. *minthē*;

mo-ri-wo-do KN (nom. sg.): myk. *moliwdos* „olovo“?; srov. alfab. *molibdos*, *molybdos* aj., lat. *plumbum*;
 su-za KN+, PY (nom. pl.): myk. *sūsai* < **sūkjai* „fíkovníky“; srovnej att. *sykeā*, aiol. *sykiā* (postmykénské novotvary).
 b) Další pravděpodobná substrátová slova doložená v mykénských lineárních B textech:
 a-sa-mi-to *asaminthos* „vana“; srov. alfab. *asaminthos*
 da-puz-ri-to-jo *daburinthoio* (gen. sg.) „labyrint, dům dvojité sekery“, srov. *labyrinthos*
 ma-ra-tu-wo *marathwon* „fenykl“; srov. alf. *marath/r/on*
 qa-si-re-u *g^wasileus* „král“; srov. *basileus*
 se-ri-no *selinon* „miřík, celer“; srov. *selinon*; viz i místní jméno sa-ri-nu-wo-te, se-ri-no-wo-te *Salinwontei*, *Selinwontei* (dat.-lok.), srovnej *Selinous*
 si-mi-te-u *Smintheus* (přijímá Apollónovo, odvozené od výrazu *smīnthos* „myš“, údajně přejaté z Mýsie)
 si-a2-ro *sihalos* „krmný vepř“; srov. *sialos*
 si-to *sitos* „obilí“, srov. *sitos*; viz i myk. si-to-po-ti-ni-ja *sītōn Potniāi* (dat. sg.) „Paní obilí“ nebo *Sītōi potniāi* (dat. sg.) „Paní Sító“ a alfab. *Sītō* jakožto přijímá Démětry
 wa-na-ka *wanax* „vládce“ aj.; srov. hom. /*w/anax*
 wa-tu *wastu* „město“; srov. *asty*

K těmto apelativům ovšem přistupují různá toponyma a anthroponyma, j. ko-no-so *Knōs/s/os*, a-mi-ni-so *Amnīsos*, tu-ri-so *Tulissos* aj.

Některá z uvedených slov jsou určitě staroegyptského původu, zvláště výrazy se sufixem *-nthos*, *-ntheus* (*asaminthos*, *daburinthos*, *Smintheus*), u jiných ukazuje na jejich pravděpodobné substrátové převzetí náslovně *s-* nebo intervokální *-s-*, jež by se bylo ve slovech indoevropského původu měnilo v *h-* (*asaminthos*, *g^wasileus*, *selinon*, *sihalos*, *sitos*), u dalších se předpokládá cizí původ, protože chybějí spolehlivé náznamy indoevropských etymologických souvislostí, přičemž jde zřetelně o výrazy ze středomořského hospodářského nebo společenského prostředí (*kupairos*, *marathwon*; *g^wasileus*, *wanax*, *wastu*). Z hláskoslovného hlediska je pozoruhodná zejména mykénská podoba *daburinthos* na místě klasického řeckého *labyrinthos*, jež bylo původně označením pro knósský královský palác (labyrinthos jako „dům dvojité sekery“ s odvozením od krétského slova *labrus* „dvojitá sekera“). Doložení hlásky *d* místo očekávaného *l* vrhá zajímavé světlo na onu zvláštnost v grafice lineárního písma B, která spočívá v tom, že tu sice nacházíme zvláštní znělou *d*-ovou řadu, nikoli však řadu *l*-ovou. Zdá se, že v mínojské krétské existovala nějaká laterála s dentální artikulací, již bylo v lineárním písmě B využito k zachycování *d*-ové artikulační řady. Slovo označující knósský labyrint mělo asi na začátku tuto laterálu a mykénští písaři, kteří byli jistě zpočátku mínojského původu, byli zřejmě zvyklí zachycovat uvedený výraz ve shodě s původní výslovností, tj. nesměšovali ji s likvidou *r*, jejíž znakovou řadou bývá jinak pravidelně zachycováno laterální *l* řeckého původu. Kolísání *d/l* je prokazatelné i mimo mykénštinu; srov. např. *liskos* (Hésychios) = *diskos* „kotouč“, *laphnē* (nápis v Pergé) = *daphnē* „vavřín“ (srov. i lat. *laurus*) nebo *Olyteus* vedle

Odysseus (srov. i lat. *Ulixes*). Snad sem patří i řecko-latinská paralela *thōrāx lōrica* „krunýř“). Na substrátový původ asi ukazují i některé jiné doklady hláskového kolísání, j. *e/i* (např. mykénské *di-pa dipas* „číše“ proti klasickému *depas*) nebo přímo v mykénštině doložené kolísání *a-te-mi-to Artemitos* (gen.) \times *a-ti-mi-te Artimitei* (dat.) od *Artemis/Artimis*. Na tomto slově se projevuje i kolísání mezi neznělou a znělou explozívou (srov. klasické *Artemis, -idos*). Analogické kolísání se projevuje i u *prytanis* \times *brytaneion* (Kréta); kolísání mezi neznělou a aspirovanou je doloženo například u *spongos* \times *sphongos* (doloženo na *pa-pyru*) „houba“.¹⁹

* * *

Mykénská řečtina nám nejen napomáhá při zjišťování, která řecká slova, ať přejatá či zděděná, byla už ve 14./13. století před n. l. přítomná v řeckém slovním fondu, nýbrž nám zároveň napovídá, jak tehdy to či ono slovo vyhlíželo po stránce hláskoslovné. A protože nám na druhé straně indoevropská srovnávací jazykověda poskytuje zároveň určité záchytné body pro zkoumání indoevropských etymologických východisek mnoha řeckých slov, otevřely se pro nás s rozluštěním lineárního písma B netušené možnosti pro zkoumání řeckého předmykénského hláskoslovného vývoje, a to zejména pro pokusy o nastínění chronologických souvislostí mezi hlavními předmykénskými hláskoslovnými procesy.

Význam chronologických úvah je velmi dobře znám každému badateli v oblasti řecké historické mluvnice. Skutečnost, že starý aorist **ephansa* dává do attičtiny *ephēna*, kdežto adjektivum *pansa* dalo do attičtiny *pāsa*, má vysvětlení v tom, že v prvním případě jde o primární souhláskovou skupinu *ns*, podléhající ve většině řeckých dialektů tzv. prvnímu náhradnímu dloužení typu **ephansa* \gt *ephāna*, jehož dlouhé *ā* se časem stačilo ještě v attičtině dále změnit v *ē*, tedy v *ephēna*. Naproti tomu *pansa* vznikalo teprve sekundárně z původního **pantja* a měnilo se v *pāsa* teprve v rámci tzv. druhého náhradního dloužení, tj. v době, kdy již byla iónskoattická změna *ā* \gt *ē* uzavřena. Tato brilantní ukázka správné úvahy z oblasti relativní chronologie našla brzy, jak známo, oporu i v oblasti absolutní chronologie: íránské vlastní jméno *Māda*, jak se obecně uznává, má v řečtině podobu *Mēdoi*, tj. s provedenou již iónskoattickou změnou *ā* \gt *ē*. Vzhledem k nepravděpodobnosti těsnějších řecko-médských styků před 10. stol. př. n. l. se pokládá za dosti jisté, že si Iónové musili přetvořit íránské *Māda* ve svoje *Mēdoi* v poměrně krátké době mezi 10. stoletím a prvními iónskými písemnými záznamy z konce 8. století, na nichž je již doložena jak změna *ā* \gt *ē*, tak i náhradní dloužení typu *pansa* \gt *pāsa*, a tato fakta celkem bezpečně kladou změnu *ā* \gt *ē* do doby zhruba kolem roku 900 př. n. l.²⁰

Toto byl ovšem případ značně výjimečný a až donedávna se opravdu řecká jazyková prehistorie ztrácela v temnu chronologických nejistot. Teprve začátkem padesátých let vrhlo do této nepřehledné situace neočekávané světlo úspěšné rozluštění lineárního písma B. Rychlý rozvoj

¹⁹ Srov. Furnée 1972.

²⁰ Risch 1955.

mykénologických bádání byl s to poměrně rychle určit hlavní, především hláskoslovné a tvaroslovné rysy této mykénské řečtiny. Přitom leckteré jazykové jevy, jejichž existence se dříve *obecně* předpokládala pro prehistorickou fázi řeckého jazyka bez bližší časové specifikace, jsou nyní snáze zařaditelné do *konkrétního* řeckého nářečního prostředí v *konkrétní* vývojové fázi řecké jazykové prehistorie.

Mykénština se svými doklady ze 14.—13. století př. n. l. se zároveň pro grecisty stala mimořádně cenným chronologizačním orientačním předělem. Řecká předalfabetická jazyková prehistorie, ještě nedávno příliš nepřehledná a vnitřně nediferencovaná, se rozluštěním mykénštiny rozdělila ve dvě velké části, na temná století mezi pádem mykénských center (kolem roku 1200 př. n. l.) a prvními doklady alfabetické řečtiny (cca 725 př. n. l.), a na vlastní předmykénskou prehistorii, předcházející před dobou nejstarších LB-textů [z doby kolem roku 1400, resp. podle nejnovějších názorů kolem roku 1350 př. n. l.], jimiž začíná poměrně krátké mykénské intermezzo s doloženými lineárními památkami (1400, resp. 1350—1200). Tím bylo najednou možno rozčlenit předalfabetické jazykové procesy na jevy v mykénštině již doložené, na jevy v mykénštině právě probíhající a na jevy tu ještě neproběhlé. Jako ilustrativní příklad těchto tří skupin lze uvést chronologicky rozdílné osudy počátečního *s-*, *j-* a *w-*: kdežto antevokálnícké *s-* i intervokálnícké *-s-* je již v mykénštině bez výjimky eliminováno (srov. *i-je-ro /h/ieros* „posvátný“), počáteční *j-* se tu vyskytuje pouze příležitostně (srov. kolísání mezi *jo-* a *o-* v ukazovacím zájmenu *jos*, resp. ukazovacím adverbium *jō*) a počáteční *w-* je naopak pravidelně doloženo (srov. *wa-na-ka wanaks* „vládce“).²¹ Připomeňme při této příležitosti znovu, že M. Lejeune ve své *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien* klasifikuje 11 + 8 prehistorických řeckých hláskoslovných jevů jako s větší či menší jistotou předmykénské, 3 zařazuje do doby doložených LB-textů a 11 + 6 jich klasifikuje jako postmykénské. Přitom je ovšem třeba mít neustále na paměti, že samotné doložení určitého jevu v mykénštině nemusí ještě znamenat jeho uskutečnění v celém současném řeckém světě. Tak například mykénský slovesný tvar *e-ko-si /h/ekhonsi* prozrazuje pro mykénštinu provedení asibilace *ti > si*, ale jak víme z řečtiny doby klasické, tuto změnu máme v 1. tisíciletí př. n. l. doloženu pouze na části řeckého území, především v oblasti arkadokyperské a iónskoattické (a pod vlivem maloasijské iónštiny i na blízkém aiolském Lesbu). Z tohoto i některých dalších případů vyplývá, že mykénština může sloužit jako chronologické kritérium především pro vývojovou linii vedoucí k arkadokyperským dialektům doby klasické a s určitými výhradami i k dialektům iónskoattickým, tedy k „východní“ řečtině, ale nikoli pro oblast dórskou (a pravděpodobně ani pro oblast aiolskou). Obecně lze z toho zároveň uzavřít, že každá důkladnější práce o řecké jazykové prehistorii musí přihlížet nejen k jazykovému vývoji na časové ose, nýbrž i k prostoru, v němž se řecký jazykový svět rozvíjel.

²¹ Srov. str. 87n.

Tab. II. Schematický přehled raně řeckých konsonantických změn

	A	B	C
2000	<p>bh dh gh g^wh ↓ ↓ ↓ ↓ ph th kh k^wh (*bherō > pherō, *medhjōs > methjōs)</p>	<p>(-)s (*septm, *genesā) ↓ ↓ (-)h (hept-, geneha) w</p>	<p>medhjōs ↓ ↓ ↓ methjōs totjōs pheronti ↓ ↓ ↓ metsōs totsōs pherontsi ↓ ↓ ↓ nessoōs tosoōs pheronsi</p>
1300	<p>Eliminace labiovelár i. fáze: velarizace před nebo po u (*g^wōuk^wolos > g^wōukolos)</p>	<p>Vznik nového (-)s a) v přejatých slovech (sāsamon, khrūsos) b) restituci (dōsō, ekeleusa, trisi)</p> <p>↓ ↓ ↓ h- -h- w ↓ ↓ ↓ h- Ø? w</p>	<p>mesos tosoōs pheronsi [POUZE V MYK., ARK.-KYP. A IÓN.- ATT.]</p>
1200	<p>2. fáze: dentalizace před e, i (*penk^we > pente) (NIKOLI V AIOL. a KYPERŠTINĚ)</p> <p>3. fáze: labializace před a, o (*k^wōs > pōs)</p>	<p>? Dissimilace aspirace, tzv. Grassmannův zákon (*thithēmi > tithēmi, *hekhō > ekhō)</p> <p>↓ ↓ ↓ h- Ø Ø w Ø</p>	

S ohledem na tyto dvě zásady se chceme nyní v další části našeho výkladu pokusit o stručnou charakteristiku hlavních předalfabetických fází řeckého hláskoslovného vývoje, jak jsou schematicky naznačeny na tabulce II na straně 34.²² Nejstarší fáze tohoto vývoje se nám pochopitelně ztrácejí v nedohlednu pozdně indoevropské jazykové diferenciaci, přičemž není vyloučeno, že se některé typicky všeřecké hláskové změny uskutečnily již před imigrací, případně v době migrace předků pozdějších Řeků do helladského prostoru. Tak bývá tradičně pokládána

²² Některé dílčí úvahy jsou rozvedeny zejména u Bartoňka 1978, 1983, Rische 1971, 1979, Dorii 1979, 1980.

tj. např. **septm* v *hepta* „sedm“, **genesa* v *geneha* [pl. od *genos* „rod“], srov. i myk. a2-te-ra *hatera* < **sm̥tera* [viz dór. *hateros*, att. *heteros* „jiný“], o-pi-a2-ra *opihala* < **opi-sala* „pobřežní krajiny“ (srov. *epi* + *hals* „sůl, moře“), pa-we-a2 *pharweha* < **pharwesa* (srov. hom. *phāros* „šat, oděv“). Ukazuje na to zachované *s* v zmíněných již řeckých výpůjčkách starého egejského nebo semitského původu, jako je mykénské *sa-sa-ma sāsama* [plur.] „sezam“, *a-sa-mi-to asaminthos* „vana“, *ku-ru-so khrūsos* > *khrṛsōs* „zlato“, *su-za sūtsai* „fíkovníky“ a podobně i zachované *s* v starých místních jménech jako *Salamis*, *Samos*, *Prosymna*. Zejména apelativa jako *khrūsos*, *sūtsai* patří ke kulturním výrazům toho druhu, že si jistě našla velmi rychle cestu do základního slovního fondu řečtiny; jsou tedy dostatečným svědectvím pro to, že v době jejich převzetí (přesněji v době jejich zařazení do řeckého slovního fondu) byla již zřejmě změna *s* > *h* uzavřena.

Převzetím takovýchto výrazů se zachovanou sykavkou se ovšem začala hláska *s* znovu ocitát v antevokalizickém, resp. intervokalizickém postavení, a tím byl dán podnět i k brzké sekundární restituci intervokalizického *s* v některých výrazných morfémických útvech; srov. myk. *ti-ri-si trisi* {dat. plur od **trejes* > *treis* „tři“}, *do-so dōsō* {fut. od *didōmi* „dávám“}, *e-re-u-te-ro-se eleutherōse* {aor. od *eleutheroō* „osvobozuji“}. Hláska *h* se tím ovšem zároveň osamostatnila z někdejší pouhé kombinatorní varianty hlásky *s* na samostatný foném. Fakt, že je tento stav doložen již v mykénštině, umísťuje pochopitelně i všechny tyto procesy před rok 1400 př. n. l.

Přitom celá řada změn musela být ještě staršího data než změna *s* > *h*. Platí to předně o vokalizaci sonantního *m̥*, *n̥*, neboť staré **sm̥teros* se muselo změnit nejprve v *sateros*, aby se teprve poté mohla uplatnit změna *s* > *h* s výsledkem *hateros* „druhý“. Starší než *s* > *h* byla i tak zvaná Kiparského metateze²³ **pheresi* > *phereis* v 2. os. sg., neboť jinak by byl tvar **pheresi* ztratil intervokalizické *s*, a tím svůj markantní znak 2. os. sg. [Tato metateze zřejmě předcházela i asibilační změně *ti* > *tsi* > *si*, jak to lze vysoudit z vývojové řady **pheretī* > **phereit* > *pherei* v 3. os. sg. Na druhé straně byla však asi Kiparského metateze mladší než shora zmíněná vokalizace sonant *m̥*, *n̥*, pokud ovšem řecké *kai* „a“ vzniklo přes **kait* a **kati* z ie. **knti*; srov. chet. *kati* „s“.] Změna *s* > *h* byla určitě pozdější i než vznik tzv. protetických vokálů, jež vznikaly vokalizací antekonsonantické laryngály na začátku slova [srov. mykénské *e-e-si e/h/ensi* < **esenti* v 3. os. pl. verba existentiae]. Byla rovněž mladší než vznik některých raně řeckých složenin se sibilantou *s* na konci první kompozitní složky. Tak jméno řeckého boha Dionýsa, doložené v mykénštině v genitivní podobě *di-wo-nu-so-jo Diwonūsojo* a vzniklé zřejmě metatezí z **Diwos-sūnos* [„Diův syn“; pův. asi **sūnus*, srov. stsl. *synъ*, stind. *sūnuh*]²⁴, mělo zřejmě ještě v době realizace změny *s* > *h* dvojí *ss* [pokud nemělo ještě vůbec charakter dvojslovní spřežky

²³ Kiparský 1967, 109nn.

²⁴ Szemerényi 1974, 145. K zmíněnému zjednodušení došlo v jižní (východní) řečtině záhy po metatezi, v aiolsko-dórské oblasti se zdvojené *ss* udrželo až do klasické doby.

**Diwos sūnos*) a teprve později se přesmyklo v *Diwonūssos* a zjednodušilo v *Diwonūsos*.^{24a}

Méně jednoznačný je vztah změny $s > h$ k asibilaci **totjos* > **totsos* > *tossos* > *tosos* a *didōti* > *didōtsi* > *didōsi*. Vzhledem k tomu, že oba uvedené asibilační procesy vyústily nakonec v *s*, jež pomohlo vyplnit mezeru po intervokalickém *s* přeměněném v *h*, je nasnadě, že konečné fáze uvedených procesů musely být mladší nežli změna $s > h$; na druhé straně to však nic nevyovídá o relativní chronologii počáteční asibilační fáze $t/h/j > ts$, resp. $ti > tsi$. Ta mohla být zejména u prvního z obou procesů současná se změnou $s > h$, nebo dokonce i starší než ona.

Ještě bohatší a chronologicky diferencovanější materiál poskytuje analýza řecké tendence směřující k likvidaci fonému *j*. Tento foném nebyl sice ještě ani v mykénštině plně eliminován (srov. mykénské ortografické kolísání v zachycování vztažného zájmena *jos* a vztažného adverbia *jō*: *jo-do-so-si jō dōsonsi* Χο-wi-de /*h/ō wide*), ale náznaků jeho raného, předmykénského ústupu je celá řada, např. v podobě intenzifikační změny náslovného *j- v dj-* (myk. *ze-u-ke-si dzeuges/s/i*, dat. pl. od *dzeugos* „spřežení“; původní *j-* je zachováno v lat. *iugum*, stsl. *igo* apod.).

V zásadě je třeba rozlišovat dva dílčí komplexy palatalizačních změn. Starší z obou komplexů (viz tab. II, sloupec C) je zmíněný již raný asibilační proces, zasáhnuvší jednak tzv. homomorfémické *tj* a *thj* (např. ve výrazech **totjos* > *tosos*, **methjos* > *mesos*) a jednak sufixové *ti/thi* (např. v 3. os. pl. akt. *pheronti* > *pheronsi* „oni nesou“) nebo *tu* (například **sēmītus* > *hēmīsus*, srov. att. *hēmīsys* „poloviční“).

Výsledkem této asibilace byla afrikáta *ts*, jež se časem asimilovala v *ss* a nakonec zjednodušila v *s*. Tento stav je v podstatě doložen již v mykénštině, neboť tam nacházíme zcela stejné střídnice a) za všechny shora uvedené hláskové skupiny, které podléhaly této asibilaci (*to-so tos/s/os* < **totsos* < **totjos*), b) za původní *ts*, *ds*, například v *da-sa-to* aor. **datsato* (srov. *dateomai* „rozděluji“), *pi-we-ri-si* dat. pl. **piweridsi* (srov. *Pierides* „Pierovny“, Músy), c) za geminované *ss*, např. v *ze-u-ke-si* **dzeugessi* (srov. *dzeugos* „spřežení“), d) za jednoduché *s*, například *do-so-si* fut. *dōsonsi*. Nově vzniklé případy sykavky *s* posílily ovšem velmi značně funkční zatížení fonému *s*, a to zejména pokud šlo o jeho výskyt uvnitř slova. Celý tento dosti složitý vývoj, uzavřený asi již v mykénštině, dává přitom tušit, jak časově vzdálené musely být prvopočátky tohoto raného asibilačního procesu, jež kladl již E. Risch²⁵ plným právem do počátečních století 2. tisíciletí př. n. l. Proces však proběhl — jak jsme naznačili již výše — jen v jižní části tehdejšího řeckého jazykového světa, totiž pouze v nářečních oblastech, jejichž dědici byly v 1. tisíciletí př. n. l. tzv. východořecké dialekty, tj. dialekty achajské čili arkadokyperské a nářečí íonskoattická (tab. II, sloupec C). Svědčí o tom protiklad arkadokyperského *pheronsi* a íonskoattického *pherousi* (spolu s lesbickým *pheroisi*) proti aiolskodórskému *pheronti*, stejně jako ark.-kyp.-ión.-att. negeminované *tosos* proti aiolskodórskému geminovanému *tossos*.

Rozhodně pozdější než asibilace typu **totjos* > *tosos* byl všeřecký pa-

²⁵ Risch 1979.

latalizační proces (viz tab. II, sloupec D), který časem zasáhl všechny *zbylé* souhláskové skupiny obsahující *j* jako svou koncovou složku; nižší stáří tohoto obecnějšího palatalizačního procesu lze prokázat právě tím, že jihořecké homomorfémické *tj* a *thj* nebylo již tímto procesem zasaženo. Příslušné hláskové skupiny *dj, gj, tj, kj, pj* atd. se nejprve měnily v odpovídající palatalizované gemináty, a palatalizované gemináty dentální a velární vplynuly o něco později v palatální dentály *d'd'/t't'*, případně v palatální afrikáty *d'z', t's'*. Toto stadium odpovídá podle některých autorů stavu, který máme doložen v mykénštině (L. R. Palmer, D. M. Petruševski, E. Risch);²⁶ podle jejich názoru lze z tohoto stadia lépe vysvětlit značně rozdílné střídnice v řeckých dialektech klasické doby. Většina badatelů však míní, že z případné palatální výslovnosti nelze vysvětlit grafické formy jako *ze-u-ke-si, -pe-za* apod. (J. Chadwick),²⁷ a mají za to, že se ještě před obdobím doložených lineárních textů tyto hlásky depalatalizovaly v nepalatalizované afrikáty *dz, ts*; mykénské *me-zo* je tedy třeba přepisovat spíše jako *medzōs* než jako *med'd'ōs* (srov. klasické řecké *me/i/zōn* s *s*-kmenovými tvary v ak. sing. a nom./ak. pl.: *me/i/zō, me/i/zous*).²⁸ Je však třeba zdůraznit, že průběh uvedeného procesu nebyl ve všech oblastech řeckého světa stejně rychlý a mykénština sama mohla být v tomto ohledu jedním z nejprogressivnějších nářečí. V každém případě tu máme co činit s časově obsáhlým komplexem změn, který započal dlouho před dobou mykénských písemných památek a jehož důsledky sahaly daleko do doby postmykénské, jak to plyne na tab. II z bohatých údajů v dolní části oddílu D.

U těchto raných změn jsme se zastavili trochu déle, abychom ukázali, že i uvnitř časově velmi vzdáleného období mezi léty 2000—1400 př. n. l. jsme schopni zařadit některé tehdejší hláskoslovné procesy do relativně spolehlivých chronologických vztahů. Základem pro naše chronologické závěry byly většinou úvahy o pravděpodobném průběhu jednotlivých hláskoslovných procesů, prověřované především mykénskými jazykovými fakty; brali jsme ovšem i ohled na obecně přijímaná axiomata indoeuropeistů a badatelů v oblasti egejského a středomořského substrátu.

Případů, kdy je možno s větší či menší mírou jistoty klasifikovat nějaký jev jako předmykénský, je ovšem více a jejich relativně úplný výčet lze nalézt v Lejeunově přehledu. Z hláskoslovných procesů komplexnějšího charakteru k nim patří např. první fáze obecně řecké tendence k eliminaci labiovelár — totiž raně řecká redukce labiovelár ve veláry v sousedství samohlásky *u* a před souhláskou *j*. Srov. např. na tab. II ve sloupci A odkaz na mykénské *qo-u-ko-ro g^wōu-kolos*, vzniklé z původního *g^wōu-k^wolos* „pasák krav“ (viz klasické řecké *boukolos*).²⁹

V každém případě lze však obecně konstatovat, že na rozdíl od markantních změn, které zasáhly zvláště řeckou slovní zásobu, nepodlehly řecký fonologický systém v předmykénské době podstatnému přetvoření. Platí to zejména o raně řeckém vokalizmu. Subsystem dlouhých

²⁶ Palmer 1955, 1963; Petruševski zvl. 1979, Risch 1971, 1979.

²⁷ Chadwick, per. litt. 1976.

²⁸ Srov. zvl. Lejeune 1960, 1972, Bartoněk 1964, Heubeck 1971. Srov. však dále pozn. č. 68.

²⁹ Srov. Lejeune 1972, 43nn., 1979; Bartoněk 1979.

vokálů zůstal v podstatě beze změny až do období kolem přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l., kdy se začaly vytvářet nové dlouhé vokály náhradním dlužením a stahováním. V krátkém vokalizmu se však s největší pravděpodobností již uplatnily — bez narušení systému jako celku — výsledky vokalizace slabikotvorných sonant r , l , n , m .³⁰ Podle svědectví mykénštiny se dvojice slabikotvorných likvid měnila do podoby *or/ro*, *ol/lo* a v sousedství slabikotvorných nazál vznikala buď samohláska *a* nebo *o* (viz str. 87). Nové *a*, *e*, *o* vznikalo i likvidací laryngál H_1 , H_2 , H_3 . Před počátečním *r*, ale i před jinými konsonanty, se vytvořily protetické vokály.

V oblasti konsonantismu zůstal po celé 2. tisíciletí zachován počet čtyř „kentumových“ okluzivních řad (včetně labiovelár) a až hluboko do 1. tisíciletí i trojstranná opozice *neznělá*, *znělá*, *aspirovaná* (aspirované okluzívy byly proti předpokládanému indoevropskému stavu neznělé). Slabikotvorné likvidy a nazály byly pravděpodobně v průběhu 2. tisíciletí, jak již bylo naznačeno, eliminovány. Měnil se inventář frikativ: je patrný ústup *j*, *s* — a snad i *h* vzniklého ze *s*, zato vznikají afrikáty *ts*, *dz* a opětně vzrůstá fonologické zatížení sykavky *s*. Zjednodušují se, resp. asimilují, různé konsonantické skupiny; objevují se první, třebaže ne dost bezpečné náznaky náhradního dlužení. Koncové souhlásky s výjimkou *-r*, *-s*, *-n* zřejmě úplně mizí.

Určité inovační rysy lze v předmykénské době rozpoznat i v morfolo- gické oblasti, zejména v okruhu jmenné morfologie. V rámci *ā*-kmenové deklinace se vytvořil specifický mužský typ na *-ās* s několika skloňova- cími odchylkami podle *o*-kmenů (mykénský nom. sg. na *-ā -ās*, gen. sg. na *-a-o -ā/h/o*); za výchozí formy je třeba pokládat koncovky *-ās*, *-āso* (Ruijgh 1979, 72n.), a tak je nutno vznik tohoto řeckého deklinačního typu klást již do doby před provedením hláskové změny $s > h$, tj. již do raných století 2. tisíciletí př. n. l. Analogické skloňovací typy jsou sice doloženy i v jiných indoevropských jazycích (srov. české *předseda* s *o*-, resp. *u*-kmenovými příponami), ale inovační specifičnost řeckých masku- lin na *-ās* ukazuje na pravděpodobný vznik jejich skloňovacího typu až ve specificky protořeckém prostředí. Naproti tomu konstituování řeckých *ja*-ových feminin typu *hierēia*, *trapeza* patří zřejmě do širšího indo- evropského kontextu. Specificky řecký ráz má zato diftongický deklinační typ *hiereus* (srov. myk. *i-je-re-u*), třebaže je i nadále nejisté, zda lze jeho vznik vyložit přímo z řečtiny či jako produkt substrátového egejského vlivu. Mykénské lineární B texty mimoto ukazují, že již v předlineární době byly nahrazeny v nom. pl. u 1. a 2. deklinace staré pádové přípony *-ās*, *-ōs* zájmennými příponami *-ai*, *-oi*, dále že v gen. plur. *ā*-kmenů bylo původní zakončení *-ā-ōm* po vzoru zájmenných kme- nů rozšířeno v *-ā-sōm > -āhōn* (srov. myk. *-a-o -ā/h/ōn*) a v lok. plur. 3. deklinace byla pádová přípona *-su* transformována v *-si* (asi pod vli- vem přípony *-i* v lok. sing.).

Pokud jde o počet pádů, zpravidla se má za to, že se v předmykénské

³⁰ Heubeck 1972, 361nn.

době již setřel rozdíl mezi někdejšími dativem a lokativem; pro jména 3. deklinace to dosvědčuje mykénština tím, že se v nich objevuje dativní přípona *-ei* bez rozdílu významu vedle lokativního *-i*, u jmen 1. a 2. deklinace nám však grafika *-a*, *-o* nedovoluje rozlišit případné dativní *āi*, *ōi* od lokativního *ai*, *oi*; přitom dočasnou paradigmatickou koexistencí obou pádů nelze v 2. tisíciletí př. n. l. vyloučit, zvláště když oba typy pádových přípon jsou porůznu zachovány ještě v 1. tisíciletí př. n. l. Na rozdíl od mykénštiny, v níž již obvykle předpokládáme existenci pouhých pěti paradigmatických pádů v singuláru (viz. str. 90), v 1. polovině 2. tisíciletí př. n. l. byl asi opravdu v řečtině ještě v užívání systém o šesti pádech v jednotném čísle: *nominativ*, *genitiv*, *dativ*, *akuzativ*, *vokativ* a *lokativ*. Zda existoval v rané řečtině navíc samostatný pád, který by bylo možno klasifikovat jako *ablativ* nebo *instrumentál* singuláru, je nejisté; určitou oporu pro někdejší existenci takového pádu, končícího u 2. deklinace na *-ō* (pův. *-ōd*), příp. u 1. deklinace analogicky na *-ā*, poskytují adverbia typu *hōde*, *houtō* „taktó“, *lāthrā* „tajně“ apod.

Systému o šesti pádech v singuláru odpovídá plurálový systém s *instrumentálem*, doložený v mykénštině: *nominativ* (fungující i jako *vokativ*), *genitiv*, *dativ/lokativ* (s lokativním zakončením v podobě *-si* u 3. deklinace, u 1./2. deklinace pak v podobě *-a-i* *-āhi* < *-āsi*, *-o-i* *-oihi* < *ois*, odrážející již předchozí změnu *s* > *h*), dále *akuzativ* a *instrumentál* (zakončený u 1., 3. a ojedinele u 2. deklinace na *-phi*: mykénská grafika *-a-pi* *-āphi*, *-pi* *-phi*, *-o-pi* *-ophi* — a mající zvláště u toponym i lokativní funkci); jména 2. deklinace vykazují v *instrumentální* funkci častěji grafické zakončení *-o*, jež bývá zpravidla foneticky interpretováno jako *-ois* a odpovídá klasickému řeckému dativu *-ois*, resp. latinskému *dat./abl. -is*. Do jaké míry lze v raných stoletích 2. tisíciletí počítat s paradigmatickou samostatností jak *instrumentálu* na *-phi*, tak i *dat./instr.* na *-ois*, *-ais* alespoň u 1./2. deklinace, je opět nanejvýš nejisté. Dodejme, že Ruijgh (1967, 1979) interpretuje jako *-ais*, *-ois* i shora zmíněnou mykénskou grafiku *-a-i*, *-o-i*, kterou většina ostatních mykénologů foneticky přepisuje jako *-āhi*, *-oihi*.

Pokud jde o ostatní morfologické jevy, zaslouží si zmínky, že *indoevropský komparativ* na *-iōs* nejeví ještě v mykénštině stopy přetváření v *klasický řecký komparativ* na *-iōn* a že *part. perf. akt.* na *-wōs* není ještě chápáno jako *sufix* vzniklý z *-wōts*, a nemá proto ještě *antevokální* „dentální podobu“ *-wot-*.

O hlavních morfologických rysech *klasického řeckého slovesa* lze říci, že se podle svědectví mykénštiny (str. 93 nn.) konstituovaly již v době *předmykénské* (předlineární); pokud jde o *absenci tzv. aoristu pasivního* v mykénských textech, nelze zatím rozhodnout, zda ji lze vysvětlovat *nedostatkem v písemném doložení* či *teprve postmykénským vznikem této morfologické formace*, zvl. její „slabé“ formy na *-thēn*.

Těmito shrnujícími výklady jsme se již dostali na *sám práh lineárního období* ve vývoji *starořeckého jazyka*; dříve než přistoupíme k jeho rozboru, bude ovšem zapotřebí obrátit pozornost k *obecné problematice vzniku a rozvoje egejské epigrafiky* za *doby bronzové*.